

sterk in grenzen verleggen

Stimuleren van spel en verbeelding bij kinderen met autisme

Overzicht en tips

Intervisiewerkgroep Autisme

Deze publicatie staat ter beschikking op www.sig-net.be in PDF-formaat.

Eerste druk 2008

© Sig vzw

Kerkham 1 bus 2, 9070 Destelbergen (België)

tel. +32 (0)9 238 31 25 – fax +32 (0)9 238 31 40

info@sig-net.be

www.sig-net.be

Sig vzw is lid van Vijftact vzw.

VOORWOORD

In de Intervisiewerkgroep Autisme van Sig verdiepen we ons al een tijd in het stimuleren van het spel en de nauw daarmee verbonden verbeelding bij kinderen met een autismspectrumstoornis (ASS).

De stoornis in spel en verbeelding is één van de componenten uit de triade van stoornissen bij autisme. We stellen vast dat het stimuleren ervan weinig concreet beschreven wordt in de literatuur.

We ondervinden dat spel en verbeelding noodzakelijk zijn voor een adequate cognitieve, sociale, communicatieve, emotionele en psychomotorische ontwikkeling.

Bij het opstellen van dit overzicht vertrekken we vanuit de normale ontwikkeling van spel en verbeelding. Het is een verrijkende tocht geworden. We hebben geprobeerd structuur en een leidraad in de lijst te steken.

We starten bij basale vaardigheden als 'zelfregulatie' en eindigen bij complexe vaardigheden als perspectiefneming en begrijpen van beeldspraak (van nul tot ca. zes jaar in de normale ontwikkeling).

We formuleren bij elke ontwikkelingsleeftijd (kolom 1) een aantal doelstellingen (kolom 2). Hoe we die proberen te realiseren vind je in de derde kolom. De vierde kolom geeft voorbeelden van materiaal en autivriendelijke tips.

We sluiten het overzicht af met een referentielijst, bestaande uit literatuur en websites.

Bij het gebruik van het overzicht vertrekken we vanuit de ontwikkelingsleeftijd. De doelen en het materiaal worden slechts eenmaal vermeld. Ze zijn echter ook van toepassing op andere leeftijden. De overzichtslijst is transdisciplinair opgesteld, wat het boeiend maakt voor veel mensen in de revalidatiesector.

We hopen dat deze lijst bruikbaar is bij de begeleiding van kinderen met ASS. Verdere suggesties en aanvullingen zijn welkom op autisme@sig-net.be.

Veel succes!

Intervisiewerkgroep autisme
april 2008

STIMULEREN VAN SPEL EN VERBEELDING BIJ KINDEREN MET AUTISME: OVERZICHT EN TIPS

Ontwikkelings- Leeftijd	Doelstellingen	Hoe?	Voorbeelden van materialen en tips
0 – 9 maanden	<ul style="list-style-type: none"> Zelfregulatie 		<ul style="list-style-type: none"> Floortime (Greenspan) (1) MISC (Klein) (2)
	<ul style="list-style-type: none"> Belangstelling 		<ul style="list-style-type: none"> Floortime (Greenspan) MISC (Pnina Klein)
	<ul style="list-style-type: none"> Wederzijds communiceren 	<ul style="list-style-type: none"> Baby's veel aankijken en reactie uitlokken: actief stimuleren van alle zintuigen (volwassene als activity-center) Communicatieve intenties uitlokken: non-verbaal 	<ul style="list-style-type: none"> hangmatten, enz. baarmoederstoel snoezelruimte verschillende ervaringen aanbieden bij bad- en verzorgingsmomenten
	<ul style="list-style-type: none"> Sensopathisch 	<ul style="list-style-type: none"> babymassage. Exploratie van het materiaal 	<ul style="list-style-type: none"> Voelboekjes (bv. schaap- wol; eend-pluim) Ruikboekjes Shantala babymassage (3) Bak met dopjes van flessen, mais,... om te voelen Ondoorzichtige doos met spulletjes om in te voelen Stimuleren a.d.h.v. doos met een voorwerp doorgeven, eerst eens in kijken, daarna eens aankomen/ruiken/likken, daarna eens het voorwerp nemen, enz.
	<ul style="list-style-type: none"> Sensomotorisch 	<ul style="list-style-type: none"> Bewegingen introduceren 	<ul style="list-style-type: none"> Kinderliedjes gekoppeld aan bewegingen

<p>9 – 12 maanden</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Interactie, imitatie uitlokken, objectpermanentie, joint attention 	<ul style="list-style-type: none"> • Geef- en neemspelletjes, kiekeboespelletjes, imitatiespelletjes en verstopspelletjes • Imitatietraining • Taal-actiekoppeling (~ corporele ritmiek): klank aan een handeling koppelen 	<ul style="list-style-type: none"> • Kiekeboespel in aanvang: draaien in een tol, tol even stoppen, het kind moet eventjes kijken naar de therapeut/geluidje maken/tikken/... en dan nog eens draaien • • Training Vanvuchelen (4), programma Van Berckelaer (5) e.a. • • SMOG (6) • Door de kruiptunnel kruipen en aan de andere kant 'boe' zeggen • Geef- en neemspelletjes: Bv. bellen blazen, wachten op reactie en dan opnieuw bellen blazen, vliegertje laten vliegen, spelletjes waarbij het kind op iets moet duwen, aan iets trekken en waarop ze reactie krijgen • Ventilator met lichtjes • Liedjes, spiegelspel
<p>12 – 18 maanden</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Functioneel spel • Probleemoplossend gedrag stimuleren • Generaliseren 	<ul style="list-style-type: none"> • Speelgoed laten gebruiken voor wat het dient • Trial and error-gedrag trachten te voorkomen, wel guiding van de juiste strategie • Sabotage, blocking en teasingtasks • Aanbod van speelgoed beperken • Materiaal waar ze thuis niet mee spelen laten meebrengen naar het revalidatiecentrum, daar oefenen en dan terug naar huis meenemen • Ontwikkelingsstimulerend bewegen 	<ul style="list-style-type: none"> • Bv. niet met blokken gooien; bal is om te gooien. • Blokkeren, plagen en (sociale) reactie afwachten (bv. een insteekspel als start) (is relatief gemakkelijk) • Iets net te ver leggen, doos die ze moeten opendoen, insteekdozen, wasknijpers, velcro lostrekken, inleppuzzels • Eenvoudige sorteertaken • Opruimen • Sherborne (7)

<p>18 – 24 maanden</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Symbolische acties m.b.t. dagelijkse routine, eenvoudige doe-alsof-objects substitutie 	<ul style="list-style-type: none"> • Poppenspel • Visuele perspectiefneming • Auditieve identificatie en imitatie 	<ul style="list-style-type: none"> • Bv. een blokje gebruiken als auto/telefoon • Keukentje, buggy,... bv. iets verstoppen en kijken in die richting • Kijken door kokertjes • Pivotal Response Training: imitatie training, gedeelde aandacht, ... (cf. www.senvzw.be) • Dierengeluiden • Tiktak (TV), Baby Einstein (DVD),...
<p>24 – 36 maanden</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ruimer symbolisch spel • Parallel spel • Motorisch spel 	<ul style="list-style-type: none"> • Verbale wederkerigheid • Symbolisch spel stimuleren door te imiteren 	<ul style="list-style-type: none"> • Echomicro • Muziekinstrumenten • Kinderliedjes met bewegingen • Training symbolisch spel van Hellendoorn (5) • Constructiemateriaal. • Doktertje • Ballenbad
<p>36 – 48 maanden</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Symbolisch spel vooraf gepland, onafhankelijk acties van voorwerpen spelregels leren respecteren • Sociale regels: beurt nemen, wachten, kijken, luisteren, frustratie leren verdragen 	<ul style="list-style-type: none"> • Eenvoudige gezelschapsspelletjes • KIM-spelletjes, ... • Motorische spelletjes • Verhaal in decors 	<ul style="list-style-type: none"> • Lotto, domino, kleurenspelletjes, ... • Plasticine, klei, ... • Uitbeelden, kringspelletjes, ... • Parcours met doe-alsof-elementen (water, krokodillen, ...)
<p>48 – 60 maanden</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Pretend play • Rollenspel • Rolneming • Onderscheid fictie en realiteit 	<ul style="list-style-type: none"> • Poppenspel ('het is maar een pop') • Naspelen van verhaal 	<ul style="list-style-type: none"> • Perspectiefnemingstraining (8) en (9) • Rolnemingstraining (Haywood) (10) • Verhaal vertellen met fantasie en achteraf vraagjes stellen 'is dit echt of niet?'

Ouder dan 6 jaar	<ul style="list-style-type: none"> • Visuele voorstelling en perspectiefneming • Conceptvorming 	<ul style="list-style-type: none"> • Via vormherkenning en vormgeving 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanvullen van ontbrekende zaken • Pictionary • Andere tekenspelletjes (Wat wordt het? Draadtekenen, ...) • Micro-Macro • Picture Cruise (LDA) • Wat ziet wie? • Picasco • Computerspelletjes (oa. Pikazo, Studio 5, ... van Dainamic)
		<ul style="list-style-type: none"> • Allerhande constructiemateriaal met als doel het nabouwen van een plan. <p>=> Aanpassingen kunnen zijn: het opbouwen van de moeilijkheidsgraad, het werken in groep of individueel</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gezelschapsspelletjes 	<ul style="list-style-type: none"> • Combino/tangrammen • Lego/Duplo • Structuro (3 verschillende kleuren en aanzichten) • Verti-fix • Combi-puzzels (Schubi) & Geo-puzzel • Locon <ul style="list-style-type: none"> 3-4-6 hoeken twee- en driedimensionaal • Werkblaadjes op papier <ul style="list-style-type: none"> Logisch denken Tekeningen vervolledigen Figuur-achtergrond waarnemen • Raadspelletjes • Wie is het? Lotto • Spelborden zonder begin en einde • Topologie 'schermspelen' • Atelier topologique
	<ul style="list-style-type: none"> • Tactiele perspectiefneming 	<ul style="list-style-type: none"> • Sensorische spelletjes/ bewegingsspelletjes • Circomotoriek 	<ul style="list-style-type: none"> • Voeldoos • Oefeningen met blinddoek • Tactiele domino • Bewegingsspelletjes vanuit Speelkriebels (11) • Het grote experimentenboek (12) • Het grote circusboek (13)

	<ul style="list-style-type: none"> • Auditieve perspectiefneming 	<ul style="list-style-type: none"> • Luisterspelletjes 	<ul style="list-style-type: none"> • Wat hoor ik? • Wat is luid, wat is stil? • Welk geluid maakt een koe? • Geluidenlotto
	<ul style="list-style-type: none"> • Relevante informatie kunnen selecteren • Informatie kunnen doorgeven • Vragen leren stellen • Zelf regels laten uitleggen aan elkaar 	<ul style="list-style-type: none"> • Gebruik maken van de vijf W's en H aan de hand van het stellen van specifieke vragen 	<ul style="list-style-type: none"> • Teken eens een grondplan van je huis • Over bepaalde gespreksonderwerpen vertellen • Gezelschapsspellen: Ben ik een banaan? Waar is het? Cluedo Junior • Favoriete spel laten meebrengen • Zelf ganzenspel laten maken • Favoriete activiteit laten doen: vb. sjorren, judo-grepen aanleren
	<ul style="list-style-type: none"> • Probleemoplossend denken stimuleren • Leren plannen maken 	<ul style="list-style-type: none"> • Crea-activiteiten/knutselen • Kookactiviteiten • Functionele ADL-activiteiten • Houtbewerking 	<ul style="list-style-type: none"> • Taakjes uitvoeren • Hulp leren vragen • Creatief koken, vb. koekjes in de vorm van gezicht • Nikitin-material - Building Blocks (Lern, Spiel - Verlag) • Visionary • Katamino junior • Rush Hour, Go Getter • Websites Freudenthal, Lego,...
	<ul style="list-style-type: none"> • 'Regels respecteren' en leren toepassen • Inzichtelijke spelvaardigheden oefenen • Leren omgaan met verliezen 	<ul style="list-style-type: none"> • Gezelschapsspelen • Coöperatiespelen 	<ul style="list-style-type: none"> • Domino • Memory • Mens erger je niet • Master mind, ... • Rattenvanger
	<ul style="list-style-type: none"> • Leren in groep functioneren en regels toepassen en eventueel aanpassen • Samenwerken in groep 	<ul style="list-style-type: none"> • Motorische spelletjes • Psychomotorische spelletjes 	<ul style="list-style-type: none"> • Groepsrecord verbeteren • Kat en muis • Fietsen, schommelen, ... • Balspelen • 1-2-3 piano • Verstoppertje

			<ul style="list-style-type: none"> • Tikkertje • Schipper mag ik overvaren • Petanque • 2 is te weinig, 3 is te veel • Estafette, ... • Springmat-activiteiten • Spelletjes met en tegen elkaar • Spokenspel, Felix de vis, ...
	<ul style="list-style-type: none"> • Verhalen leren opbouwen 	<ul style="list-style-type: none"> • Verhalen vertellen (verbaal) 	<ul style="list-style-type: none"> • Probleemsituaties: Wat is nu groter, een muis of een olifant ? Wie is ouder, wie is jonger? • Raadsels en rekenverhalen • Vertelpoppen, poppenkast
	<ul style="list-style-type: none"> • Leren 'structuur' aanbrengen op een schriftelijke manier 	<ul style="list-style-type: none"> • Zelf leren teksten maken & begrijpen (op papier) 	<ul style="list-style-type: none"> • Opstel maken en voor de klas brengen • Mailtjes schrijven naar elkaar • Brieven schrijven naar elkaar • Afspraken schriftelijk doorgeven (bv. bij afwezigheid van de therapeut)
	<ul style="list-style-type: none"> • Generalisatie 	<ul style="list-style-type: none"> • Trainen en toepassen van sociale vaardigheden • Interactie in groep uitlokken om voort te bouwen op elkaars opmerkingen • Linken leggen tussen verschillende contexten 	<ul style="list-style-type: none"> • sociale leerverhalen (14) • leren samenspelen met Tim en Flapoor (rollenspel) (15) • Babbelspel (16) • Bridging (Haywood/Feuerstein)
	<ul style="list-style-type: none"> • Beeldspraak en humor leren begrijpen 		<ul style="list-style-type: none"> • TV-programma's doornemen • Cartoons, tekstballonnen verzinnen • Artikels lezen uit kranten (Wablieft, Klap,...) (17) • Grapjes maken, elkaar foppen

REFERENTIES

Algemene werken over spel, verbeelding, autisme, ontwikkelingsstimulering, enz.
(alfabetisch gerangschikt)

- Dumont, J.J., & De Kok, J.F.W. (1975). *Curriculum schoolrijpheid: deel 1*. Nijmegen: Malmberg Den Bosch.
- Peeters, T., & Gillberg, C. (2003). *Autisme: medisch en educatief*. Antwerpen: Houtekiet.
- Peeters, W. (1997). Behandeling van autistische peuters en kleuters. *Tijdschrift voor Klinische Psychologie*. 27 (2).
- Pieterse, M., & Treloar, R. (2002). *Kleine stapjes. Een early intervention programma ('vroeghulp') voor kinderen met ontwikkelingsachterstand*. Amersfoort: V&V Producties.
- Stellamans, H., & Wellens, H. (1997). *Kijk, ik word groot. Van baby tot peuter*. Leuven: Davidsfonds/Infodok.
- Steunpunt Expertise Netwerk (SEN): www.senvzw.be

Werken waarnaar wordt gerefereerd in de lijst
(gerangschikt volgens nummer) (cf. overzichtslijst)

- (1) Greenspan, S.I. & Wieder, S. (2003). *Als uw kind speciale aandacht nodig heeft*. Utrecht/Antwerpen: Lifetime.
- (2) [Internetbron] Klein, P (2005). *Mediërende tussenkomsten bij peuters en kleuters: M.I.S.C.(Mediational Intervention for Sensitizing Caregivers – More Intelligent and Sensitive Child.)*. <http://www.stibco.nl/informatie.php?id=42>
- (3) Leboyer, F (2002). *Shantala, een traditionele kunst. Babymassage*. Katwijk aan Zee: Panta Rhei.
- (4) [Studiedag 24/2/2004] Vanvuchelen, M. *Imitatieproblemen en -training voor jonge en/of laagfunctionele kinderen met autisme*. Marleen.Vanvuchelen@uz.kuleuven.ac.be
- (5) Hellendoorn, J. & Van Berckelaer-Onnes, I. (1998). *Speciaal spel voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum
- (5) Van Amelsvoort, H., Bolhuis, N., & Scholten, U. (2005). *Spelend ontwikkelen: een inventaris van spelmogelijkheden en vormen van spelbegeleiding voor verstandelijk gehandicapten*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

- (6) Loncke, F., Nys, M., & Smet, L. (2000). *Smog: Spreken Met Ondersteuning van Gebaren: het handboek*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- (7) Sherborne, V. (1990). *Developmental movement for children. Mainstream, special needs and pre-school*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (8) Roeyers, H., e.a. (2000). *Training van de perspectiefnemingsvaardigheden bij kinderen met een autismespectrumstoornis*. Destelbergen: SIG vzw.
- (9) Steerneman, P. (2004). *Leren denken over denken en leren begrijpen van emoties: groepsbehandeling van kinderen*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- (10) [Internetbron] Haywood, H.C., Brooks, P., & Burns, S. (1995). *Bright Start. Denkstimulering bij jonge kinderen*. <http://www.stibco.nl/informatie.php?id=45>
- (11) Florquin, V., & Bertrands, E. (2005). *Speelkriebels voor kleuters: een ontwikkelingsgerichte kijk op bewegingsspelen*. Leuven: Acco.
- (11 bis) Bertrands, E., De Medts, C., & Descheppere, G. (2003). *Kleuterstappen in beweging: Bewegingszorg voor het jonge kind*. Leuven: Acco.
- (12) Mugford, S. (2004). *Het grote experimentenboek*. DB Houten: Unieboek.
- (13) Krings, F. (2003). *Het grote circusboek*. Brussel: Casterman.
- (14) Cornelis, H., & Van Beversluys, I. (2004). *Over (het) leven. Sociale leerverhalen voor (rand)normaal begaafde kinderen met een autismespectrumstoornis*. Destelbergen: Sig.
- (15) Gubbels, H. (2000). *Leer samen spelen met Tim en Flapoor. Een sociale vaardigheidstraining voor kinderen van 6 tot 10 jaar*. Amsterdam: Harcourt.
- (16) [spelconcept] Sleven, J. (2003). *Het Babbelspel. Spelenderwijs inzicht krijgen in sociale vaardigheden*. Ternat: Uitgeverij Baert.
- (17) [tijdschriften]
 Klap www.klap.net
 Zonnekind www.averbode.be
 Wablieft – De krant voor alle duidelijkheid www.wablieft.be

Andere interessante literatuur, materiaal en spellen, sites, adressen, ... over spel en verbeelding
(alfabetisch gerangschikt)

Literatuur

- Aarons, M., Gittens, T., & Roeyers, H. (2000). *Autisme: werkboek sociale vaardigheden*. Leuven/Leusden: Acco.
- Bereiter C., & Anderson, V. (1975). *Denkwerkverhaaltjes. Kinderen die vragen worden niet overgeslagen*. Tilburg: Zweisen.
- Collet d'Escury-Koenigs, A. (1998). *Het Blauwe Boek. Denken over anderen, dat kunnen kleuters ook. Rollenspelletjes voor kleuters*. Amsterdam: Harcourt.
- Dijkshoorn, P., Pietersen, G., e.a. (2000). *Kinderen met een contactstoornis. Een groepsbehandeling voor PDD-NOS-kinderen en hun ouders*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Egberts, Y., & Van Der Griessen, M. (1996). *Communicatie niet vanzelfsprekend. Praktijkboek taaltherapie voor kinderen met contactstoornissen*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Fröhlich, A. (1995). *Basale Stimulatie*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Kog, M., e.a. (1994). *Een doos vol gevoelens*. Leuven: CEGO.
- Laevers, F., e.a. (2002). *Een huis vol gevoelens en axen*. Leuven: CEGO.
- Reenders, R., & Spijker, W. (1996). *Spelend leren, leren spelen: een draaiboek voor de training in sociale cognities en sociale vaardigheden*. Assen: Van Gorcum.
- Sussman, F. (1999). *More than Words. Helping Parents Promote Communication and Social Skills in Children with Autism Spectrum Disorder*. Toronto: The Hanen Centre.
- Timmerman, K. (1995). *Kinderen met aandachts- en werkhoudingsproblemen*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Van Den Dungen, L., & Den Boon, N. (2001). *Beginnende communicatie*. Amsterdam: Harcourt.
- Wolfberg, P.J. (1999). *Play and imagination in children with autism*. New York: Teachers College Press.

Materiaal

Draad tekenen

SES-creative

SES NL

P.O. Box 3994

7500 DZ Enschede Holland

www.ses-creative.com

Picasco

Leermiddelen

Lambrechts BVBA

2018 Antwerpen

Dainamic vzw (dainamic software)

○ Logiplus

○ Studio 5

○ Pikazo

www.dainamic.be

Praatboek (verschillende thema's, verschillende niveaus)

Uitgeverij: edudesk, schooladviesdienst Oost-Gelderland

IPB

Jezusstraat 16

2000 Antwerpen

tel. 03/232 88 55

Websites

www.thinkfun.com (Rush Hour, Go Getter, e.a.)

www.fi.uu.nl/rekenweb (Freudenthal)

www.lego.com (Lego)

www.books@home (voel- en ruikboekjes)

www.baert.com

www.jumbo.be (gezelschapsspelletjes)

www.MB.be

Spelwinkel

Casse-noisettes. Jouets

Chaussée d'Alsemberg 76

1060 Brussel

tel. 02/537 83 92

casse-noisettes@skynet.be